

Het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden in de 19e eeuw

"Ja, het is ijselijk als gy een verren neef of halfvergeten vriend over krijgt, die u vriendschappelijk dringt hem het leidsch museum te laten zien, en ge moet, terwijl gy liever de bekoorlijken op Rapenburg en Breëstraat gadesloegt, met hem op een schoonen voormiddag de eene zaal na de andere doordrentelen, zonder iets te zien dan natuurlijke historie, zonder ergens eene knie te buigen; en het is er kelderachtig koud! Maar zoo het er op aankomt om vreemde dieren te zien, "ik zie ze liever daar dan hier". Liever een museum dan een menagerie. 't Is waar, het knekelhuis, dat gy eerst door moet wandelen, neemt een goed deel van de illusie weg; de anatomie, gelijk alle analyse, is schadelijk aan de poëzy; maar de opgezette dieren zijn niet vernederd. Hier ronken zy niet, hier slapen zy niet, hier sterven zy niet; hier zijn zy dood. Hier geen dofheid, geen traagheid, geen luiheid; hier koude en ongevoeligheid! Het is hier als in hun onderwareld: gy ziet hunne schimmen, hunne omtrekken, hunne *eidwala!* Aan hun stoffelijk omkleedsel, hun houding, hun stand moge door opvulling en kunstenary een weinig zijn te kort gedaan, maar de ziel (gy gelooft toch dat de dieren een ziel hebben?) wordt hier niet verdoofd of verminkt. Niet de lage baatzucht, maar de deftige wetenschap heeft hen byeenvergaard. Zy staan hier niet te kijk, zy staan hier tot uwe onderwijzing. Hunne namen worden in eerbiedig latijn genoemd. Zwijgend gaat men langs hunne rijen, met al het ontsag dat men voor de dooden heeft."

Hildebrand, 'Een Beestenspel', in: *Camera Obscura*

's Rijks Museum van Natuurlijke Historie werd gesticht bij Koninklijk Besluit van 9 augustus 1820; Coenraad Jacob Temminck was haar eerste directeur. De collectie van voornamelijk zoölogisch materiaal die in het Hof van Zessen op het Leidse Rapenburg bijeen werd gebracht, was afkomstig uit een aantal vermaarde verzamelingen: het naturaliënkabinet van de Leidse Hogeschool werd bij de oprichting van het museum samengevoegd met de collecties van S.J. Brugmans en C.J. Temminck, terwijl ook 's Lands Kabinet van Natuurlijke Historie uit het Amsterdamse Trippenhuis naar Leiden werd overgebracht.

Het kabinet van de Leidse Academie, dat tot 1815 opgesteld stond in de oranjerie van de Hortus, bestond uit opgezette dieren, skeletonen, fossielen, delfstoffen en preparaten van organen, die door de hoogleraren Allamand en Brugmans waren verzameld. Nadat Brugmans in 1815 een deel van het in 1795 door de Fransen naar Parijs "opgezonden" kabinet van Stadhouder Willem V naar Leiden had teruggehaald, was de gehele collectie in het Hof van Zessen ondergebracht. De verzameling uit het Trippenhuys was samengesteld uit verschillende 18e eeuwse collecties en de particuliere verzameling van C.G. C. Reinwardt, die tot zijn vertrek naar Nederlands Indië directeur van dit kabinet was. Brugmans collectie was door de Leidse Hogeschool in 1819 van zijn weduwe gekocht onder voorwaarde dat "het zelve kabinet ten allen tijden zal blijven het eigendom van de Hogeschool". De anatomische preparaten uit de collecties werden buiten het museum in het physiologische kabinet van de Hogeschool van professor Sandifort opgenomen.

Coenraad Jacob Temminck, zoon van een gefortuneerd thesaurier van de Oost Indische Compagnie, en telg uit een vooraanstaand Amsterdams geslacht van regenten, schonk zijn collectie vogels, zoogdieren en vissen in 1820 aan het Rijk. Voorwaarden waren zijn direktoraat voor het leven van het te stichten museum van natuurlijke historie en een jaargeld van ten minste fl. 2000,-. Temminck's collectie vogels was beroemd en volgens hem "sans contredit pour l'ornithologie le plus complet et le plus riche de tous ceux qui existent en Europe".

Verbazend weinig biografische gegevens zijn bekend over deze boeiende figuur, wiens 200e geboortedag wij volgend jaar vieren. De talrijke levensberichten leggen de nadruk op zijn werk en ver-tonen aanzienlijke lacunen en onjuistheden ten aanzien van zijn levensloop. Gijzen (1938, p. 45) in haar gedetailleerde studie over het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie tussen 1820 en 1915, spreekt over Temminck's verblijf in Nederlands Indië. Temminck bezocht de Indische archipel evenwel nooit, en beschouwde dit bij het schrijven van zijn "Coup-d'oeil général sur les possessions Néerlandaises dans l'Inde archipélaque" (1846-1849), blijkens het "Avant propos" (p. xxii), als een voordeel.

In de 18e eeuwse traditie van de welgestelde naturaliën-verzamelaars past Temminck's streven om in zo kort mogelijke tijd zoveel mogelijk volwassen exemplaren van verschillende, liefst nieuwe, diersoorten voor het museum te verwerven. Dit bracht hem later in conflict met zijn conservatoren, vooral met zijn opvolger Hermann Schlegel, wiens opvatting was dat "een grondige kennis van reeds beschreven soorten, vooral naar de juiste betrekking harer verspreiding, minstens evenveel waard is als de ontdekking van nieuwe dieren". Ten einde meer inzicht te verkrijgen in het soortbegrip was het volgens Schlegel noodzakelijk van alle diersoorten complete series te verzamelen, opdat alle verschillen van leeftijd, geslacht, jaargetijde, variatie en woonplaats daarin volledig tot uiting zouden komen (Brouwer, 1954, p. 62).

De stimulering van het wetenschappelijk onderzoek van de natuur

van Nederlands Indië is een van Temminck's grote verdiensten geweest. Door zijn toedoen verrichtten de 18 leden van de zgn. "Natuurkundige Commissie" gedurende een 30-tal jaren zoölogisch, botanisch, geologisch, mineralogisch, paleontologisch en ethnografisch werk in Indië. Op deze wijze verwierf het museum een schat aan Indisch materiaal, dat deels door de leden van de commissie zelf, en deels door de staf van het museum in publikaties werd bewerkt. De dramatische geschiedenis van de "Natuurkundige Commissie" is in de proefschriften van Veth (1879) en Sirks (1915) beschreven.

Temminck en zijn medewerkers voerden een uitvoerige correspondentie en onderhielden persoonlijke contacten met vooraanstaande geleerden in en buiten Europa. Tal van verzamelaars overal ter wereld, stuurden zoölogisch materiaal naar Leiden. In dit verband moet de grote Japanse collectie van P.F. von Siebold (1796-1866), die rond 1830 het museum bereikte, genoemd worden. Von Siebold's beroemde "Fauna Japonica" (1838-1850) kwam in nauwe samenwerking met Temminck, Schlegel en andere medewerkers van het Leidse museum tot stand.

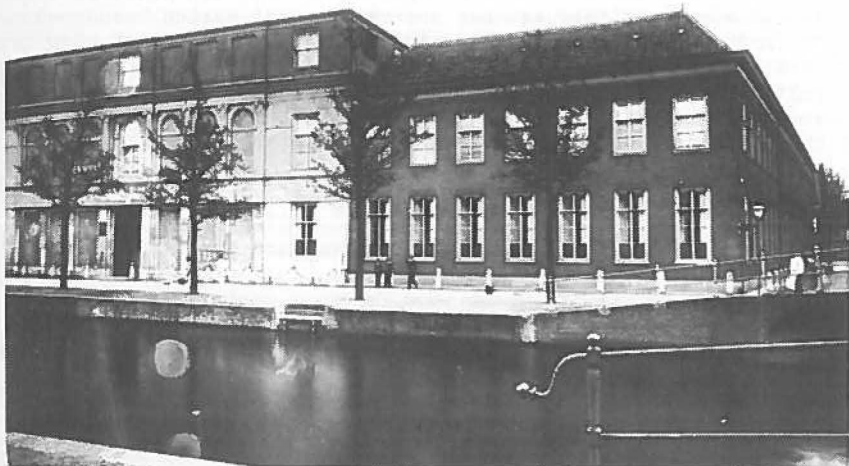
De relatie tussen het museum en de Leidse Hogeschool was vanaf de stichting van het museum onduidelijk vastgelegd. In 1821 was bij Koninklijk Besluit vastgesteld dat op de Rijksbegroting de uitgaven van het museum en de hogeschool gescheiden moesten worden, terwijl bij de oprichting was bepaald dat de hoogleraren in de zoölogie de museumcollectie voor het onderwijs mochten gebruiken. Gedurende Temminck's direktoraat gaven deze regelingen geen problemen, maar na zijn dood in januari 1858 waren zij de oorzaak van het conflict tussen zijn opvolger Schlegel en de tot opperdirekteur benoemde hoogleraar in de zoölogie, Jan van der Hoeven (1808-1868). De vraag of het museum geheel onafhankelijk van de Hogeschool moest zijn, of als dienstbaar aan het onderwijs moest worden beschouwd, werd in juni 1869 ten voordele van de eerste visie beslist. Van der Hoeven werd geheel onverwacht, "op zijn verzoek", eervol als opperdirekteur ontslagen, waarmee Schlegel de vrije hand kreeg "het Museum nu volgens de voor hem geldende eischen van zijn tijd in te richten" (Gijzen, 1938, p. 56). In wezen was de tegenstelling tussen Schlegel en Van der Hoeven vergelijkbaar met die tussen Schlegel en Temminck.

Hermann Schlegel, in 1804 in het Duitse Altenburg geboren, was na zijn middelbare opleiding, in een ondergeschikte positie bij het Weense natuurhistorische museum werkzaam. Zijn grote belangstelling en kennis van de natuur, waren voor Temminck aanleiding hem in 1825 een functie als preparateur bij het museum aan te bieden. Schlegel accepteerde het aanbod en bleef tot het eind van zijn leven aan het museum verbonden. Evenals Temminck publiceerde hij een imposante hoeveelheid artikelen en boeken, die op tal van zoölogische onderwerpen betrekking hadden. Door zijn kritisch waarnemingsvermogen, zijn kennis en zijn artistiek talent leverde hij een belangrijke bijdrage aan de kwaliteit van de zoölogische illustratie. Zijn levensloop is beter bekend dan die van Temminck (Schlegel, 1884).

Naast zijn contacten met geleerden in Europa voerde Schlegel een uitgebreide correspondentie met tal van verzamelaars overal ter wereld. Gedurende zijn direktoraat werd de collectie van het museum aanzienlijk uitgebreid. Zijn voorliefde voor de hogere dieren was groot, voor de lagere dieren had hij minder belangstelling. Bekend was zijn uitspraak "Zoolang men nog niet alles weet van den olifant, behoeft men zich voor een vloot nog niet druk te maken". Meermalen schijnt hij er zelfs over gesproken te hebben het gebruik van een microscoop geheel te verbieden (Gijzen, 1938, p. 60). Desondanks breidde de entomologische collectie van het museum onder de conservatoren S.C. Snellen van Vollenhoven en C. Ritsma aanzienlijk uit.

Tijdens Schlegel's direktoraat werd de geologische, mineralogische en paleontologische collectie afgescheiden van de zoologische verzameling en ondergebracht in het in 1879 gestichte museum voor geologie en mineralogie. De belangrijke collectie Oost Indische fossielen van Eugène Dubois (1858-1940), waaronder de vermaarde rechterkin van de onderkaak, de dijbeenderen en de schedelkap van de *Pithecanthropus erectus* (Dubois), werd evenwel in 1896 voorlopig aan het museum toegewezen, daar deze collectie niet kon worden bewerkt zonder voortdurend gebruik te maken van de zoölogische verzameling. Tussen 1896 en 1939 is de collectie enkele malen binnen Leiden verhuisd. In 1939 werd zij definitief in het museum ondergebracht (Brongersma, 1941).

Na Schlegel's dood in 1884 werd Fredericus Anna Jentink (1844-1913) tot directeur van het museum benoemd. Hij was de eerste academi-

Rapenburgzijde van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. Foto eind van de 19^e eeuw. Tegenwoordig is in dit pand het Rijksmuseum van Oudheden gevestigd.

micus in die functie want, zowel Temminck als Schlegel hadden hun doctorstitel door eredocoraten verworven. Jentink groeide op in Friesland en werd na zijn zoölogische studie in Utrecht en Leiden in 1875 tot conservator van de zoogdieren aan het museum benoemd. Nog sterker dan Schlegel legde Jentink de nadruk op het belang van grote aantallen exemplaren van een diersoort in de museumcollectie. Beter dan Schlegel zag hij het belang van het verzamelen van lagere dieren.

In 1899 werd besloten tot de nieuwbouw van het museum, welke in 1900 werd aangevangen op de "ruïne" aan de Leidse Steenshuur. De behuizing in het talloze malen verbouwde en uitgebreide pand aan het Rapenburg en de Papengracht, was in de loop der jaren steeds slechter geworden. Vocht, schimmel en bouwvalligheid bedreigden in toenemende mate de collectie. In 1904 werd het eerste deel van de collectie naar het nieuwe museum aan de Raamsteeg verhuisd, in 1914 werden de laatste kasten en voorwerpen naar de nieuwe behuizing overgebracht.

Het museum bezit een uitgebreid, door Gijzen uitstekend geordend en beschreven archief, dat regelmatig door onderzoekers binnen en buiten het museum wordt geraadpleegd. De grote hoeveelheid correspondentie, aantekeningen, dagboeken en manuscripten zijn makkelijk toegankelijk. Veel van het bewaarde materiaal wacht nog op bewerking.

Aan de opbouw van de bibliotheek is pas tegen het eind van de 19e eeuw begonnen. Voor die tijd gebruikten de medewerkers hun eigen boeken en tijdschriften, of raadpleegden zij de literatuur bij de bibliotheek van de Hogeschool. Door aankoop en schenkingen is het boeken- en tijdschriftenbestand in de loop der jaren sterk uitgebreid. De bibliotheek bevat dan ook tegenwoordig de meeste belangrijke zoölogische boeken en tijdschriften van de 19e eeuw.

Sedert 1879 geeft het museum haar eigen tijdschrift uit. Aanvankelijk verscheen het als *Notes from the Leiden Museum*, tegenwoordig komt het uit in drie series: *Zoölogische Mededelingen*, *Zoölogische Verhandelingen* en *Zoölogische Bijdragen*. De *Zoölogische Bijdragen* bevatten regelmatig biohistorische artikelen, die vaak betrekking hebben op de 19e eeuw.

Alexis Raat

Bronnen

- Brongersma, L.D., 'De verzameling van Indische Fossielen (Collectie Dubois)'. In: *Indische Gids* 1941 (maart), pp. 97-116.
- Brouwer, G.A., *Historische gegevens over onze vroegere ornithologen en over de fauna van Nederland*. Leiden, 1954.
- Gijzen, A., *'s Rijks Museum van Natuurlijke Historie 1820-1915*. Rotterdam, 1938.
- Schlegel, G., *Hermann Schlegel. Jaarboek van de Koninklijke Academie van Wetenschappen*. Amsterdam, 1884.
- Sirks, M.J., *Indisch Natuuronderzoek*. Amsterdam, 1915.
- Veth, H.J., *Overzicht van hetgeen gedaan is voor de kennis der fauna Nederlandsch Indië*. Leiden, 1879.